

HISTORIA I KULTURA ZIEMI SŁAWIEŃSKIEJ

T. VI

GMINA DARŁOWO

FUNDACJA „DZIEDZICTWO”

HISTORIA I KULTURA ZIEMI SŁAWIEŃSKIEJ

TOM VI

GMINA DARŁOWO

Redakcja:

WŁODZIMIERZ RĄCZKOWSKI
JAN SROKA

SŁAWNO 2007

ABSTRACT: Włodzimierz Rączkowski, Jan Sroka (eds), *Historia i kultura Ziemi Sławińskiej*, t. 6: *Gmina Darłowo* [History and Culture of the Sławno region, vol. 6: Darłowo Community]. Fundacja „Dziedzictwo”, Sławno 2007. pp. 375, fig. 126, colour tabl. 46, tables 3. ISBN 978-83-60437-66-1. Polish text with German summaries.

This is an edition of study of aspects of history and culture of the Drałowo region [Pomerania, Poland]. These papers refer to archaeology and history of the region which is virtually unknown for most of Polish current citizens. It is hard to build a society without roots and without history. People who have lived here for over 50 years do not understand the cultural landscape which has been created and constructed for centuries. The aim of the collection of paper is to bring the history nearer. The knowledge about the past of the region will allow to understand the landscape and protect it as well as create a new social approach to the future.

Recenzent: prof. dr hab. Marian Drozdowski

© Copyright by Włodzimierz Rączkowski, Jan Sroka 2007

© Copyright by Authors

Na okładce: W. Borchmann, *Kościół w Domasławicach*, olej, lata międzywojenne XX wieku

Publikację wydano ze środków Urzędu Gminy w Darłowie

Tłumaczenia na język niemiecki: *Brygida Jerzewska*

Redaktor: *Katarzyna Muzia*

Skład i łamanie: *Eugeniusz Strykowski*

Wydawca/Herausgeber: Fundacja „Dziedzictwo”, 76-100 Sławno, ul. A. Cieszkowskiego 2
Wydawnictwo „Region”, 81-574 Gdynia, ul. Goska 8, www.region.jerk.pl

ISBN 978-83-60437-66-1

Druk/Druck: Sowa – Druk na życzenie, www.sowadruk.pl

Spis treści

JAN SROKA (Sławno), WŁODZIMIERZ RĄCZKOWSKI (Poznań), <i>Dylematy: kultura czy gospodarka, zrównoważony czy żywiołowy rozwój?</i>	7
WACŁAW FŁOREK (Słupsk), <i>Krajobraz gminy Darłowo jako wynik ewolucji środowiska</i>	13
TOMASZ DRZAZGA (Lipnica), <i>Jezioro przymorskie Kopań</i>	27
JACEK KABACIŃSKI (Poznań), THOMAS TERBERGER (Greifswald), JOLANTA ILKIEWICZ (Koszalin), <i>Archeologiczne badania późnomezolitycznego osadnictwa w Dąbkach</i>	47
ANDRZEJ CHLUDZIŃSKI (Pruszcz Gdański), <i>Nazwy miejscowe gminy Darłowo</i>	57
LESZEK WALKIEWICZ (Darłowo), <i>Domena Darłowska</i>	105
BRONISŁAW NOWAK (Słupsk), <i>Rycerstwo okolic Darłowa do początku XV wieku</i>	139
MAREK OBER (Szczecin), <i>Gotyckie kościoły wiejskie okolic Darłowa</i>	177
ALEKSANDER JANKOWSKI (Bydgoszcz), <i>Zabytkowe konstrukcje drewniane w datowaniu budowli monumentalnych – jeszcze jedna glosa w kwestii genezy i historycznego rozwarstwienia struktury architektonicznej kościoła w Bukowie Morskim</i>	203
JADWIGA KOWALCZYK-KONTOWSKA (Szczecinek), <i>XIX-wieczne kościoły gminy Darłowo</i>	217
EWA GWIAZDOWSKA (Szczecin), <i>Krajobraz naturalny i kulturowy gminy wiejskiej Darłowo udokumentowany w ikonografii archiwalnej</i>	237
MARGARETA SADOWSKA (Sławno), <i>Z historii wioski rybackiej i nadmorskiego kąpieliska w Dąbkach</i>	267
KONSTANTY KONTOWSKI (Darłowo), <i>Cmentarze gminy Darłowo</i>	277
ZBIGNIEW SOBISZ (Słupsk), <i>Flora naczyniowa parków dworskich i cmentarzy gminy Darłowo</i>	301
MARIA WITEK (Szczecin), WALDEMAR WITEK (Szczecin), <i>Idea projektu „Żywy skansen Słowino” jako przykład ochrony krajobrazu kulturowego</i>	317

JACEK KABACIŃSKI (Poznań), WŁODZIMIERZ RĄCZKOWSKI (Poznań), <i>Zagrożenia dla dziedzictwa archeologicznego w gminie Darłowo</i>	341
Indeks nazw osobowych	357
Indeks nazw geograficznych.	365
Lista adresowa Autorów	373

XIX-wieczne kościoły gminy Darłowo

JADWIGA KOWALCZYK-KONTOWSKA* (SZCZECINEK)

1. Wstęp

Na terenie dzisiejszej gminy Darłowo istnieje dziewięć historycznych kościołów, z których wyróżniają się trzy świątynie w: Jeżycach, Kowalewicach i Słownie, zbudowane w czwartej ćwierci XIX wieku. Ich strzeliste i starannie opracowane wieże, widoczne już ze znacznej odległości, jak drogowskazy prowadzą do wsi.

Historia tych kościołów jest jednak zdecydowanie odleglejsza i sięga czasów średniowiecza. W tym to bowiem okresie została ukształtowana sieć parafialna na terenie dzisiejszej gminy Darłowo. W końcu XIII i na początku XIV wieku istniało już siedem kościołów parafialnych. Pierwszymi parafiami wiejskimi były parafia w Cisowie z filią w Darłowie oraz w Bukowie Morskim. Wznoszone w owym czasie kościoły budowano w stylu gotyckim, niepodzielnie panującym wówczas w Europie (Bastowska 2000: 38–40). Średniowieczną metrykę posiadają świątynie w: Barzowicach, Dobiesławiu, Starym Jarosławiu i ryglowy kościół w Krupach, pochodzący z lat 1401–1403 (Tajchman 2003).

Większość średniowiecznych świątyń przetrwała do naszych czasów. Część z nich uległa nowożytnym przebudowom, a trzy rozebrano w XIX wieku. Na ich miejscach wybudowano nowe: w Jeżycach – w 1876 roku, w Kowalewicach w 1879 roku i w Słownie pomiędzy 1870 a 1880 rokiem. Świątynie te zostały wybudowane w stylu nawiązującym do form architektury historyzującej, ale reprezentują różne rozwiązania formalne i dekorację architektoniczną. Kościoły w Kowalewicach i Słownie posiadają wiele elementów neoromańskich, natomiast kościół w Jeżycach neogotyckich.

* Muzeum Regionalne w Szczecinku.

Architektura historyzująca tego czasu była do niedawna uważana za mało oryginalną i niesamodzielną, a jej dzieła za „niezabytkowe”. Stąd też zainteresowanie nią w dotychczasowej literaturze naukowej było niewielkie. Także darłowskim XIX-wiecznym kościołom nie poświęcono zbyt wiele uwagi i nie doczekały się one osobnego opracowania. Ludwig Böttger (1892) w *Der Bau- und Kunstdenkmaler des Regierungs- Bezirks* określił kościoły w Jeżycach i Kowalewicach jako „nowe” i skupił się na elementach wyposażenia ruchomego, pochodzącego z wcześniejszych świątyń. Nie wymienia kościoła w Słownie (Böttger 1892: 46, 64). Więcej informacji na temat tych kościołów i ich historii znajdujemy w opracowaniu M. Vollacka (1989) – *Der Kreis Schlawe. Ein pommersches Heimatbuch*. Szkicowo zostały omówione także w *Schematyzmie diecezji koszalińsko-kołobrzeskiej*, opracowanym przez ks. T. Mielczarka (1982: 160, 163–164, 166). Posiadają także dokumentację konserwatorską – *Katalog kościołów gminy Darłowo* – opracowany przez Kazimierę Kalitę-Skwirzyńską w 1991 roku, w którym autorka omawia historię obiektów, elementy konstrukcyjne, stylistyczne i problematykę konserwatorską. W wypadku Słowna datuje powstanie obecnego kościoła na 1816 rok, uzasadniając je konsekwencją form detalu architektonicznego (Kalita-Skwirzyńska 1991: 5). Jednak po analizie architektury i jej elementów zdobniczych, a także porównaniu z projektami innych obiektów należy przyjąć, że kościół ten posiada formy typowe dla neostylowej architektury czwartej ćwierci XIX wieku.

Dla wszystkich darłowskich XIX-wiecznych kościołów została także wykonana dokumentacja ewidencyjna w formie „białych kart architektury” opracowanych przez Jadwigę Kowalczyk, Elżbietę Kalenik i Konstantego Kontowskiego w latach 1995 i 2004¹.

2. Historyzm

Jak wspomniałam we *Wstępie*, kościoły w Jeżycach, Kowalewicach i Słownie zostały wybudowane w stylu nawiązującym do form architektury historyzującej. Styl ten pojawił się w sztuce XIX wieku i był konsekwencją nowej postawy i światopoglądu społeczeństwa tego czasu. Jego bazę stanowiła historyczna świadomość i szacunek dla przeszłości, budowane przez doświadczenia końca XVIII i początku XIX wieku, a podbudowywane przez dynamicznie rozwijające się wówczas nauki historyczne.

¹ Karty ewidencyjne architektury pozostają w zbiorach WKZ Szczecin, Delegatury w Koszalinie.

W sztuce historyzm oznaczał świadome odwołanie się czy raczej przywoływanie stylów minionych epok, głównie średniowiecza, w którym panował romanizm i gotyk. Szczególne znaczenie zyskał w rozbitych politycznie Niemczech, kraju gospodarczo i kulturalnie osłabionym licznymi klęskami wojennymi². Przyczyną zwrotu do przeszłości była tęsknota za spójnością i harmonią średniowiecznego chrześcijańskiego świata, a także poszukiwanie tożsamości narodowej. Zainteresowanie dawnymi stylami przebiegało w kilku fazach. Najwcześniejsza, sięgająca jeszcze końca XVIII wieku to faza sentymentalno-romantyczna, w której formy dawnej sztuki posiadały znaczenie emocjonalne, miały przywoływać dawną świetność, budzić romantyczne i wzniosłe uczucia.

W wizji estetyków niemieckich średniowiecze uważane było bowiem za epokę twórczą, epokę rycerzy, wypraw krzyżowych, epokę, w której każde działanie przepełnione było ideałami braterstwa i walecznością w imię prawdy, a Niemcy były krajem jednolitym i politycznie, i religijnie. Architektura średniowieczna, szczególnie gotycka, kojarzona była głównie z chrześcijaństwem, ale także z niemieckim charakterem i naturą. J.W. Goethe (1974: 219) w eseju *O niemieckiej architekturze* odnalazł w gotyckiej katedrze w Strasburgu analogie do niemieckiej duszy i podkreślał narodowy pierwiastek stylu gotyckiego:

Niemiecki znawca sztuki [...] powinien dziękować Bogu, że może głośno obwieścić: oto niemiecka architektura, nasza architektura.

Dla filozofa Friedricha Schlegla (1974: 255–256) architektura gotycka była obrazem natury. Kolumny porównywał do drzew tworzących aleje, a całość budowli do lasu i kryształu. F.R. Chateaubriand (1974: 307) pisał:

Lasy Galii kolejno weszły do świątyń naszych przodków i w ten sposób i nasze dęby zachowały swoje święte pochodzenie.

Tak ujmowana architektura gotycka była symbolem trwania, ciągłości narodowej i chrześcijańskiego mistycyzmu, symbolem dawności. Stała się stylem narodowym, a jako taki stanowiła apoteozę wolności i indywidualizmu.

² Słabość polityczna, gospodarcza, kulturalna Niemiec początków XIX wieku miała swoje przyczyny w odległej, bo sięgającej aż XVII wieku historii, w tym w klęsce poniesionej w wojnie 30-letniej i niekorzystnym pokoju westfalskim (1648), następnie licznych wojnach z Francją (1672–1678, 1689–1697, 1700–1714), które przyniosły straty terytorialne i ludnościowe. Rozbiciu politycznemu i słabości ośrodków kulturalnych ówczesnych Niemiec sprzyjały także zmiany polityczne związane z powstaniem Królestwa Pruskiego i rozwojem monarchii Habsburgów, wreszcie – przegrane wojny z napoleońską Francją (1805–1807) (por. Wawrykowa 1980).

W drugiej fazie, określanej jako naukowo-badawcza, ogromną rolę odegrała koncepcja odbudowy jednej z największych niezrealizowanych świątyń średniowiecznej Europy – gotyckiej katedry w Kolonii³. Koncepcja ta miała ważne znaczenie dla całych Niemiec, gdyż symbolizowała patriotyczne odrodzenie, ale też miała odzwierciedlenie w badaniach naukowych nad gotykiem i inwentaryzacją zabytków średniowiecznych. W naukowym zainteresowaniu gotykiem ogromną rolę odegrał jeden z największych architektów niemieckich i europejskich – Karl Friedrich Schinkel. Tu szczególnie cenne są jego wczesne realizacje, w których gotyk był inspiracją dla nowych form architektury sakralnej i rezydencjonalnej (Schönemann 2001: 9–11).

Dla sztuki czwartej ćwierci XIX wieku ta faza miała najistotniejsze znaczenie. Pozwalała poznać nie tylko prawidła estetyczne, ale przede wszystkim zasady konstrukcyjne budowli gotyckich i bogactwo detalu architektonicznego. Pojawiły się wtedy wzorniki detali neogotyckich dla architektów, fachowa literatura oraz czasopisma⁴.

Około połowy XIX wieku wyłonił się także inny styl nawiązujący do architektury średniowiecznej. Był to *rundbogenstil* (niem. styl łuku pełnego) – surowy, stosowany głównie w budownictwie wojskowym, przemysłowym i urzędowym, ale także w architekturze kościołów. Był to styl ceglany, bowiem cegła jako materiał budowlany była szczególnie ekspozowana w XIX wieku jako tradycyjny budulec właściwy architekturze północnej Europy, głównie krajów niemieckich. Przykłady takich obiektów, w tym sakralnych, występują także na Pomorzu.

Koniec XIX wieku przyniósł rozluźnienie schematów i reguł stylistycznych. Pojawił się eklektyzm, świadome łączenie różnych elementów stylowych w jednym obiekcie. Szczególnie często łączono elementy architektury neogotyckiej z elementami *rundbogenstil*. Powstawały także gotowe projekty obiektów sakralnych, czasami tylko uzupełniane bądź zmieniane ze względu na lokalne warunkowania. Posługiwanie się nimi wynikało z sytuacji gospodarczej ówczesnych Niemiec. Dążono bowiem do nadania budynkom, także obiektom sakralnym, które były wznoszone z udziałem środków państwowych, walorów estetycznych przy oszczędnych nakładach finansowych (Gwiazdowska 2006: 17).

Według tych gotowych wzorów wznoszono kościoły na terenie całych Niemiec, w tym i na Pomorzu. Wśród nich odnotować należy niewielkie, jednoprzestrzenne świątynie na terenie gminy Darłowo.

³ Budowę katedry w Kolonii rozpoczęto w 1248 roku.

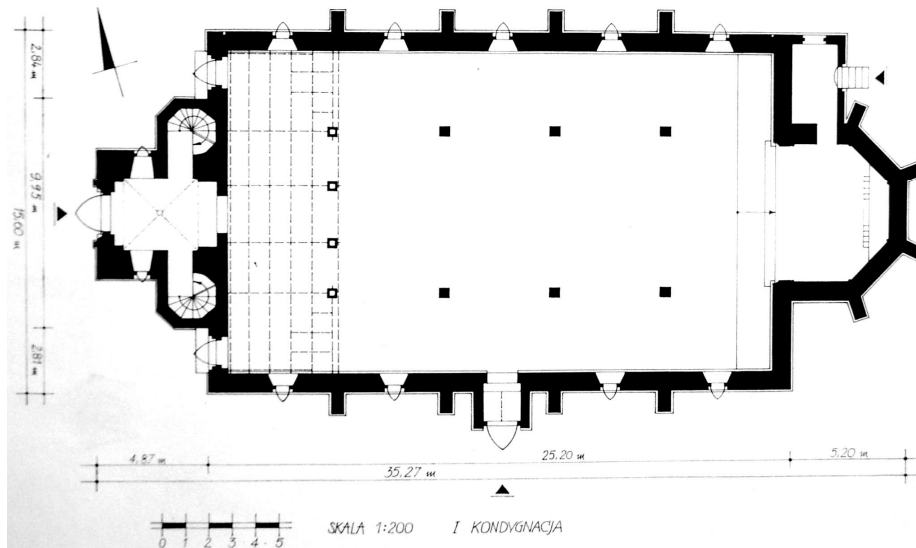
⁴ „Zeitschrift für Bauwesen” (wydawane w Berlinie od 1851 roku) i „Allgemeine Bauzeitung” (wydawane w Wiedniu od 1836 roku).

3. Charakterystyka XIX-wiecznych kościołów gminy Darłowo

3.1. Jeżyce

Obecny neogotycki kościół (Tabl. I: A) został zbudowany w miejscu kościoła średniowiecznego⁵, a wzniesiono go w 1876 roku. Potwierdzają to widniejące na cokole kościoła inskrypcje i gmerki⁶. Na początku wieku XX w wyniku uderzenia pioruna została uszkodzona wieża, ale odbudowano ją jeszcze przed I wojną światową. W latach 20. XX wieku po południowej stronie placu przykościelnego ustawiono pomnik poległych w czasie I wojny światowej. Do 1945 roku nie prowadzono większych remontów.

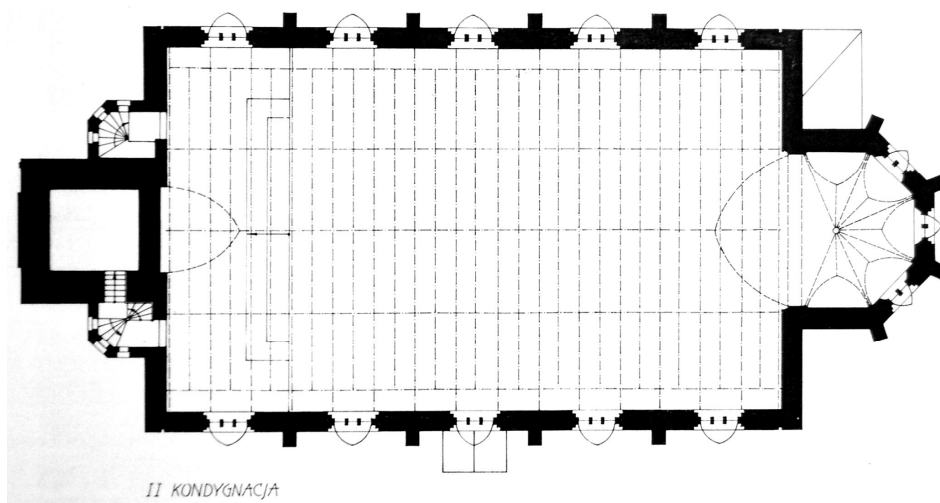
Jeżycki kościół jest świątynią o regularnych, symetrycznych podziałach i proporcjach (Ryc. 1, 2). Tworzy ją wysoka jednoprzestrzenna nawa, założona na rzucie prostokąta, nakryta dwuspadowym dachem z dostawioną od zachodu pięciokondygnacyjną wieżą zakończoną strzelistym, ostrosłupowym dachem z kulą i krzyżem. Od zachodu wieżę flankują trójboczne ryzality mieszczące klatki schodowe.

Ryc. 1. Jeżyce. Rzut pionowy pierwszej kondygnacji kościoła. Rys. K. Kontowski

⁵ Od czasów średniowiecza parafia określana była jako Petershagen.

⁶ Na elewacji południowej, na przyporze i na elewacji prezbiterium zachowały się gmerki murarskie oraz napisy z lat 1876–1907, m.in. KARL ORELL 1877, J. Kustar, Kar-lus, K. Orel/ 1876, Otto Bewersdorff, B.H. 20.11. 1866 im Putm., O. Bewersdorf/ 1887, Horst Schulz, K. Holzfuhs/1907.

Ryc. 2. Żeżyce. Rzut pionowy drugiej kondygnacji kościoła. Rys. K. Kontowski

Dwukondygnacyjną nawę oraz przylegające do niej od wschodu pięcioboczne prezbiterium opinają uskokowe przypory, wyznaczające rytm podziału pięcioosiowej elewacji. Pomiedzy nimi, na dwóch poziomach, umieszczone są ostrołukowe okna: wąskie, lancetowate w poziomie pierwszej kondygnacji i duże, szerokie maswerkowe (Ryc. 3), podkreślone wąskim gzymsem w drugiej kondygnacji.

Dekoracja architektoniczna dłuższych elewacji – południowej i północnej – sprowadza się do silnie profilowanego, wyładowanego gzymsu koronującego, pod którym podwieszony jest arkadkowy fryz o wykroju prostokąta zamkniętego motywem rybiego pęcherza. Szczyty zachodni i wschodni zwieńczone są fryzem rozetkowym. Fasada kościoła (Ryc. 4) jest trójosiowa z drzwiami głównymi na osi, umieszczonymi w wysokim, profilowanym, ostrołukowo zakończonym portalu, i mniejszymi otworami drzwiowymi na osiach skrajnych (Ryc. 5)⁷. Monolit ścian pięciokondygnacyjnej wieży został rozbitý wysokimi blendami, w których przepruto biforialne i maswerkowe okna. Lekkości ścian dodał także załamywany gzyms i fryz arkadowy pod gzymsem koronującym.

Wnętrze kościoła jest niezwykle surowe i oszczędne w dekoracji, tak jak w innych protestanckich świątyniach (Tabl. I: B). Przykrywa je dwuspadowy drewniany strop, odsłaniający dolną część więźby dachowej wiśząco-rozpierającej (Tabl. II: A). Całość wyposażenia została pierwotnie

⁷ Dodatkowe wejście do kościoła jest umieszczone w elewacji południowej.

Ryc. 3. Jeżyce. Maswerkowe okno w kościele. Fot. K. Kontowski, 2006 r.

podporządkowana jednemu stylowi, a ograniczono je do ołtarza, ambony, balustrad empor i ław dla wiernych. Całą uwagę wiernych skierowano na umieszczony w prezbiterium pod sklepieniem gwiaździstym – jak pod baldachimem – ołtarz. Posiadał on niezwykle prosty kształt, a głównym akcentem był wysoki drewniany krzyż o trójlistnie zakończonych ramionach, ustawiony na mensie ołtarzowej. W latach 70. XX wieku przerobiono go i w miejsce krzyża umieszczono górną, trzyosiową ściankę neogotyckiego prospektu organowego⁸.

Kościół w Jeżycach mógł pomieścić 800 wiernych. Pierwotnie wewnątrz nawy obiegały z trzech stron empory. Po 1945 roku dwie „wycięto” i pozostawiono tylko emporę zachodnią – organową (Tabl. II: B). Pozostały po nich tylko kamienne cokoły w ceglanej posadzce nawy. Brak empor spra-

⁸ Krzyż z pierwotnego ołtarza został złożony na emporze organowej.

Ryc. 4. Jeżyce. Fasada kościoła. Fot. K. Kontowski, 2006 r.

wia, że dzisiaj wewnątrz jeżyckiego kościoła jest bardziej surowe niż dawniej. Wrażenie to potęguje biel pustych ścian i światło padające z szerokich okien.

Z oryginalnego wyposażenia w kościele zachowały się, poza wymienioną emporą organową, ławy kościelne z przedpiersiami dekorowanymi trójlistnie zakończonymi płycinami oraz oryginalny drewniany strop zdobiony laskowaniami. Ponadto, wiatrołapy drzwi bocznych, pełniące obecnie funkcję podręcznych magazynków, oryginalna stolarka drzwiowa z okuciami i neogotycka chrzcielnica ze sztucznego kamienia z końca XIX wieku. Na wieży kościelnej zawieszony jest dzwon żeliwny z 1890 roku wykonany przez firmę Voss & Sohn ze Szczecina.

TABLICA I

A. Jeżyce, widok na neogotycki kościół. Fot. K. Kontowski, 2006

B. Jeżyce, wnętrze kościoła. Fot. K. Kontowski, 2006

TABLICA II

A. Jeżyce, drewniany strop kościoła nad nawą główną.
Fot. K. Kontowski, 2006

B. Jeżyce, widok na empore z organami. Fot. K. Kontowski, 2006

TABLICA III

A. Kowalewice, widok na kościół z południowego wschodu.
Fot. K. Kontowski, 2006

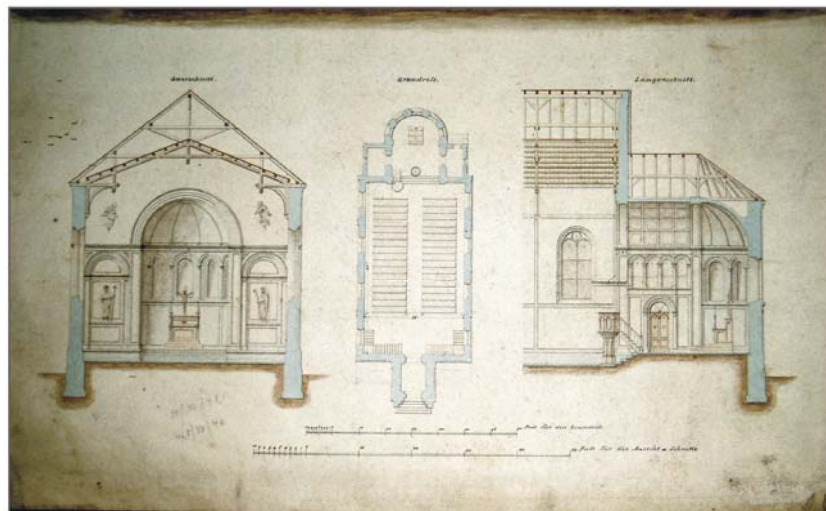

B. Kowalewice, widok na prezbiterium kościoła. Fot. K. Kontowski, 2006

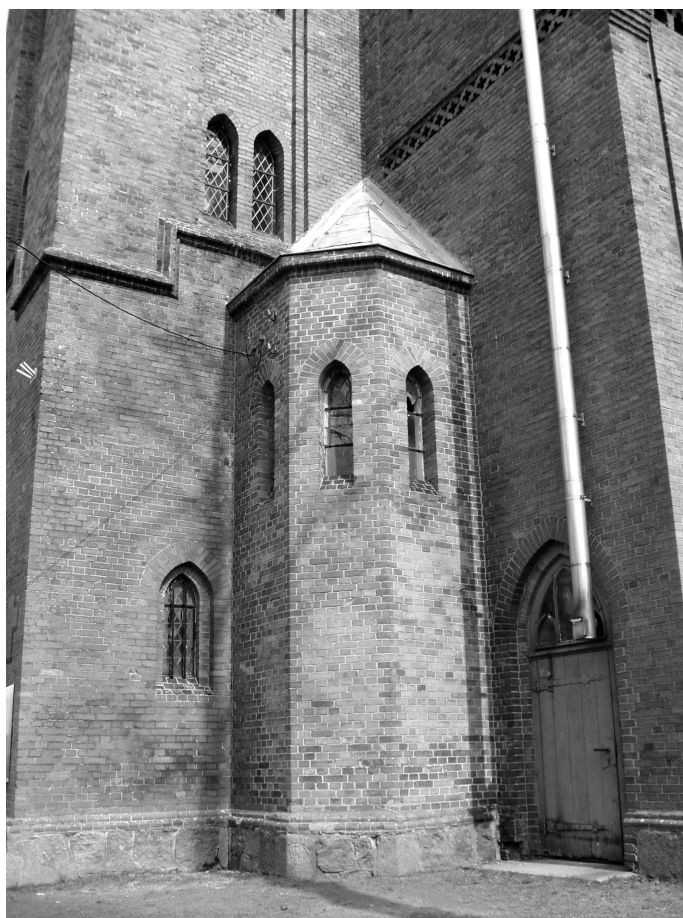
TABLICA IV

A. Kowalewice, widok na kościół z południowego wschodu.
Fot. K. Kontowski, 2006

B. Kowalewice, widok na prezbiterium kościoła. Fot. K. Kontowski, 2006

Ryc. 5. Jeżyce. Ryzalit z klatką schodową i wejściem z boku wieży. Fot. K. Kontowski, 2006 r.

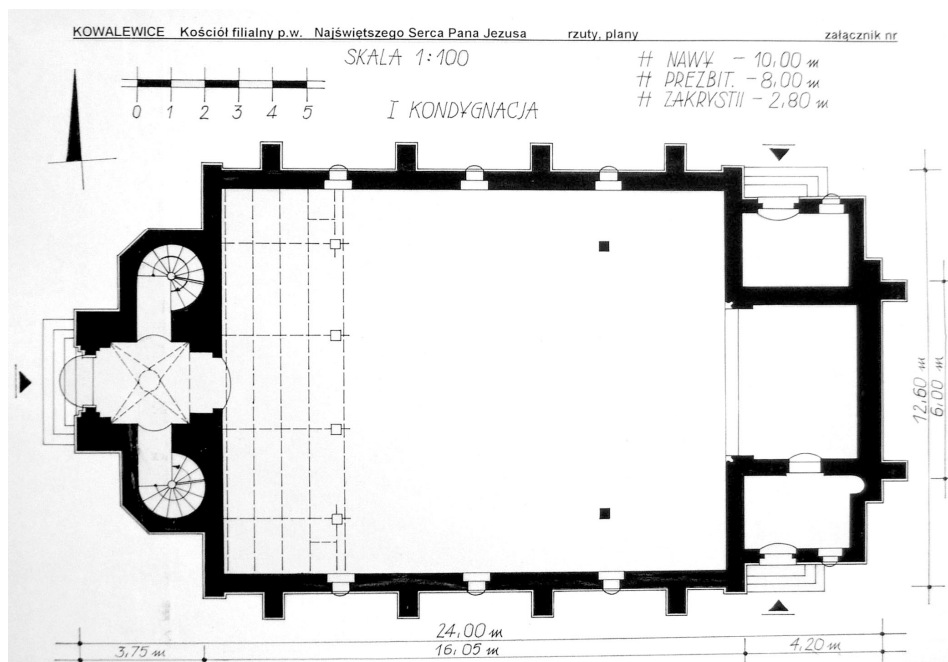
Po II wojnie świątynia protestancka w Jeżycach została przejęta przez Kościół rzymskokatolicki i poświęcona 15 czerwca 1957 roku. Była kilkakrotnie remontowana, między innymi wymieniono pokrycie hełmu wieży z łupku na blachę miedzianą.

3.2. Kowalewice

Obecny kościół został wzniesiony w 1879 roku⁹ (Tabl. III: A) na miejscu starszej, rozebranej ze względu na zły stan techniczny świątyni. Jest trzecim kościołem od czasów średniowiecza, a jego historię potwier-

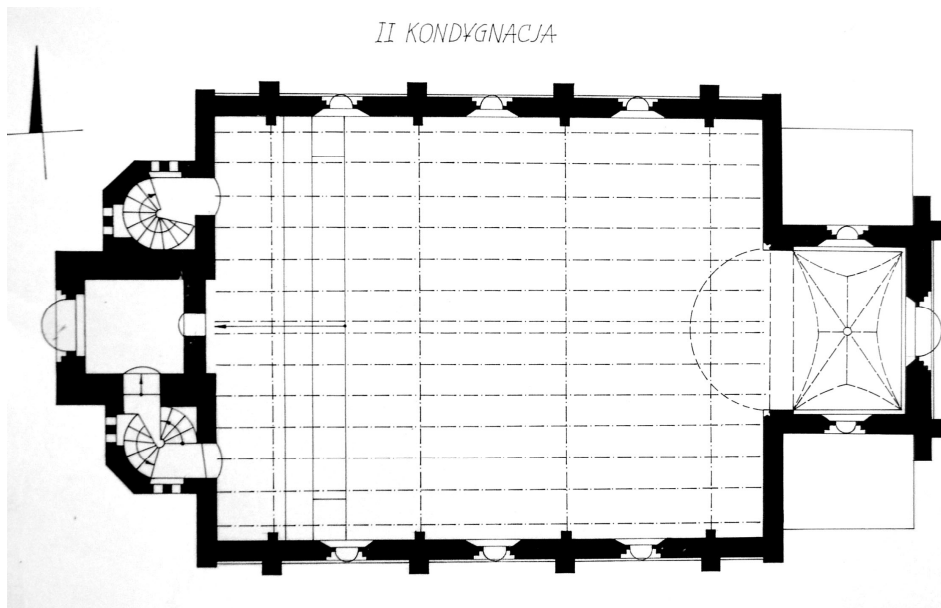
⁹ Data budowy jest wryta na cokole wieży.

dzają zachowane sprzęty i część wyposażenia, które zostały przeniesione do nowej świątyni. Wśród nich znajdują się: miedziana misa chrzcielna z wyobrażeniem Grzechu Pierworodnego, ufundowana przez Joachima Alarta w 1676 roku, dzban cynowy fundacji Jakopa Borchgarta z 1732 roku, dwa dzwony, z których jeden pochodził z okresu średniowiecza, a drugi był wykonany przez Andreasa Meyera z Kołobrzegu w 1752 roku.

Ryc. 6. Kowalewice. Rzut pionowy pierwszej kondygnacji kościoła. Rys. K. Kontowski

Kościół ten jest mniejszy od świątyni w Jeżycach i Słowine. Jest także krótszy, bowiem elewacje naw podzielone są tylko na trzy osie, podczas gdy w pozostałych kościołach na pięć. Kowalewicki kościół założono na planie prostokąta z wyodrębnionym od strony wschodniej prostokątnym prezbiterium, do którego od południa i północy przylegają niewielkie, prostokątne w rzucie aneksy boczne (Ryc. 6, 7). Od strony zachodniej do nawy dostawiony jest ryzalit wieży założony na planie kwadratu, flankowany po bokach, podobnie jak w Jeżycach, trójbocznymi ryzalitami z klatkami schodowymi.

Ryc. 7. Kowalewice. Rzut pionowy drugiej kondygnacji kościoła. Rys. K. Kontowski

Bryła kościoła jest dość masywna, mimo że zróżnicowano ją pod względem wysokości. Zasadniczą jej częścią jest prostopadłościenny, dwukondygnacyjny korpus nawowy, przykryty dachem dwuspadowym i opięty uskokowymi przyporami, charakterystycznymi dla neogotyku, następnie niższe od niego prostopadłościenne prezbiterium, nakryte osobnym dachem dwuspadowym i niewielkie boczne aneksy o dachach pulpitowych. Strzelistości i charakteru kościołowi nadaje lekko wtopiona w korpus nawowy pięciokondygnacyjna wieża nakryta wysokim, stożkowym, ośmiopłaciowym dachem, zakończonym kulą i krzyżem. Jest ona niższa i nieznacznie węższa od wież pozostałych XIX-wiecznych kościołów darłowskich, także bardziej masywna. Drobniejsze podziały ściany zastosowano w ostatniej kondygnacji wieży, którą przepruto wysokimi, półkoliście zakończonymi oknami oraz ząbkowymi fryzami. Na niższych kondygnacjach wieża jest artykułowana strzelniczymi otworami, a w fasadzie niewielką rozetą (Ryc. 8).

W korpusie nawowym bardziej wyeksponowana jest, podobnie jak w Jeżycach i Słownie, druga kondygnacja. Na tym poziomie w kościele kowalewickim elewacje artykułowane są wysokimi, półkoliście zakończonymi oknami, umieszczonymi w uskokowych wnękach, a w pierwszym poziomie podzielone wąskimi odcinkowymi oknami.

Ryc. 8. Kowalewice. Wieża kościoła. Fot. K. Kontowski, 2006 r.

Jednoprzestrzenne wnętrze świątyni przykrywa drewniany, dwuspadowy strop z drewnianymi ściągami na cementowych wspornikach. Strop, podobnie jak w Jeżycach i Słownie, odsłania dolną część wieży dachowej o konstrukcji wisząco-rozpierającej, wykonanej z sosnowego drewna.

Prezbiterium przykryte gwiaździstym sklepieniem jest doświetlone osobnym światłem padającym z jednego, umieszczonego na osi środkowej, dużego maswerkowego, półkoliście zakończonego okna (Tabl. III: B). Pierwotnie w centrum ustawiony był ołtarz o identycznej formie, jak w Jeżycach, z wysokim drewnianym krzyżem na prostej mense ołtarzowej. Pierwotnie wnętrze tego kościoła było ciemniejsze, gdyż obiegały je z trzech stron empory. Obecnie pozostała tylko jedna – zachodnia. Znajdują się na niej organy o eklektycznym, dwukondygnacyjnym prospekcie, zdobionym kwiatonami, wykonane przez firmę C.F. Völkner z Duninowa na Pomorzu w końcu XIX wieku.

Wystrój wnętrza był surowy, podobnie jak we wszystkich protestanckich kościołach. W dekoracji balustrad empor i prospektu organów zastosowano kostium neorenesansowy, w którym elementy zdobnicze oparto na motywach półłuku.

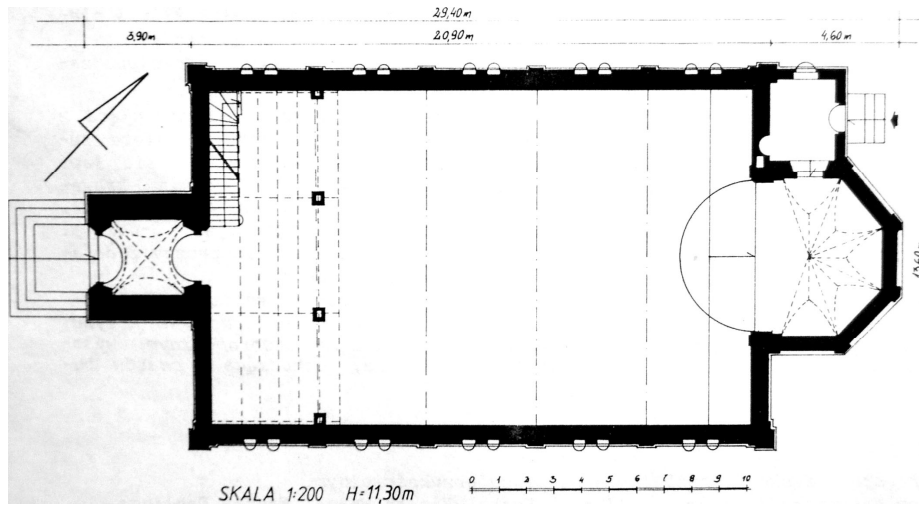
Na początku XX wieku kościół był ogrzewany elektrycznie za pomocą grzałek umieszczonych w kłęcznikach. W zakrystii był piec, po którym do dzisiaj zachowała się wnęka oraz komin.

Po II wojnie światowej świątynia w Kowalewicach została przejęta przez Kościół rzymskokatolicki i poświęcona 20 października 1945 roku. W pierwszych latach po zakończeniu II wojny światowej nie przeprowadzono w kościele remontów o większym zakresie. W latach 50. zdjęto w nawie kościoła emporę południową i północną. Do dzisiaj zachowały się po nich tylko kamienne cokoły słupów empory, w części przykryte drewnianymi podestami ławek. W tym też zapewne czasie został usunięty ołtarz główny (zachował się tylko krzyż zawieszony na wschodniej ścianie nawy). W prezbiterium zaś wmontowano neorokokowy ołtarz, przywieziony z nieznanego kościoła w centrum Polski (?). Jest to ołtarz przyścienny, z wysokim, ujętym pilastrami retabulum i gierowanym gzymsem w zwieńczeniu. W retabulum znajduje się obraz olejny na płótnie, przedstawiający św. Izydora. W partii zwieńczenia zaś umieszczony został obraz św. Anny Samotrzec, utrzymany w konwencji XVIII-wiecznych konterfektów.

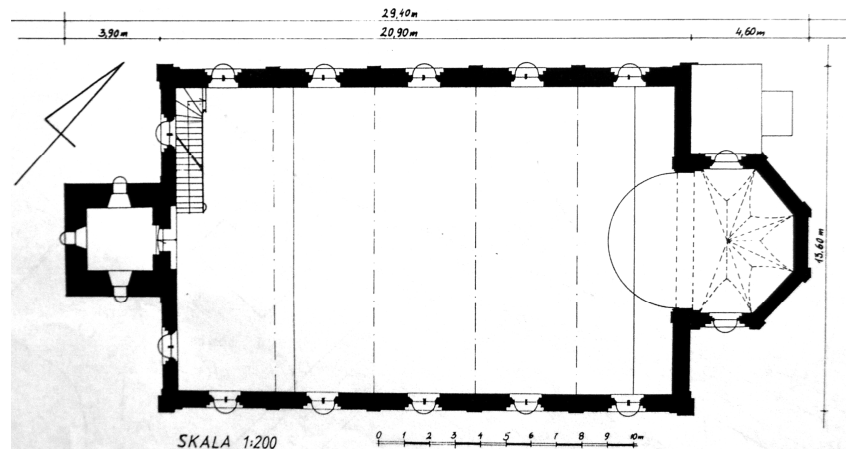
3.3. Słowino

Kościół parafialny pw. Podwyższenia Krzyża Świętego został wzniesiony w latach 70. i 80. XIX wieku (Tabl. IV: A). Pierwotna świątynia pochodząca z czasów średniowiecza spłonęła w 1808 roku wraz z plebanią, domem wdów oraz znaczną częścią zabudowy wsi. W 1886 roku, podczas burzy, została zniszczona górna część wieży kościoła oraz dwa dzwony. W ich miejsce w 1905 roku zostały odlane dwa nowe w odlewni Vossa w Szczecinie. Jeden z nich został przekazany podczas I wojny światowej na potrzeby militarne kraju, a drugi zdemontowano w czasie II wojny światowej.

Obecny kościół założono na planie prostokąta z pięciobocznym prezbiterium od strony wschodniej i kwadratową w rzucie wieżą od zachodu (Ryc. 9, 10). Od strony północno-wschodniej przylega do bryły kościoła niewielka zakrystia. Kościół, podobnie jak w Jeżycach i Kowalewicach, posiada dwukondygnacyjną bryłę nawy i wysoką, pięciokondygnacyjną wieżę nakrytą stożkowym hełmem, pokrytym łupkiem. Elewacje pięcio-

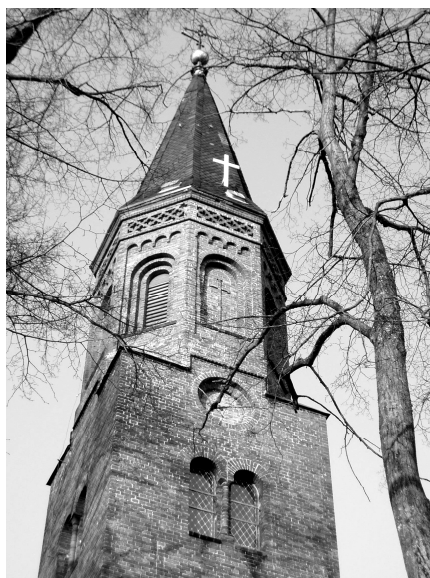
Ryc. 9. Słowo. Rzut pionowy pierwszej kondygnacji kościoła. Rys. E. Kalenik

Ryc. 10. Słowo. Rzut pionowy pierwszej kondygnacji kościoła. Rys. E. Kalenik

osiowej nawy, akcentowane biforialnymi blendami w pierwszej kondygnacji i maswerkowymi oknami w drugiej, podzielone są symetrycznie, ramowo wysokimi lizenami, na których „zawieszony” jest arkadkowy fryz. Ponad nim, bezpośrednio pod silnie wyładowanym gzymsem koronującym znajduje się fryz kostkowy. Identyczne rozwiązanie zastosowano do dekoracji szczytów kościoła. Konstrukcja wieży słowińskiego kościoła zdecydowanie odbiega od dotychczas opisanych. Jest dwuczłonowa, złożona z wysokiego prostopadłościanu, o ścianach akcentowanych osiami

szczelinowych i biforialnych okien oraz nałożonego nań niskiego ośmioboku (Ryc. 11). Jest on bogatszy w wystroju, o bokach podkreślonych wysokimi, zakończonymi półkoliście oknami oraz ramami analogicznymi, jak w elewacjach. Tworzą je lizeny, na których zawieszono są arkadkowe fryzy. Ponad nimi umieszczony jest fryz geometrycznie skomponowanych rozetek.

Ryc. 11. Słowo. Widok na wieżę kościoła. Fot. K. Kontowski, 2006 r.

Nawa jest jednoprzestrzenna, tak jak w pozostałych omawianych świątyniach. Nakrywa je dwuspadowy drewniany strop, odsłaniający wiązania dachowe o konstrukcji wieszarowej. Wnętrze prezbiterium, przesklepione sklepieniem żaglastym, skrywało ołtarz o formach identycznych, jak w Jeżycach i Kowalewicach, z wysokim drewnianym krzyżem (Ryc. 12) ustawionym na prostej mensie¹⁰.

W tym kościele, tak jak już w omówionych, pierwotnie wnętrza z trzech stron obiegały empory. Do dzisiaj zachowała się tylko jedna – zachodnia. Poza emporą, we wnętrzu kościoła znajdują się eklektyczne organy z prospektem o neogotyckiej formie i neorenesansowym detalu, neorenesansowy komplet ław kościelnych, świecznik wiszący z końca XIX wieku oraz drewniana chrzcielnica.

¹⁰ Krzyż jest obecnie ustawiony w kruchcie kościoła.

Ryc. 12. Słowino. Krzyż z dawnego ołtarza głównego. Fot. K. Kontowski, 2006 r.

4. Podsumowanie

Świątynie w Jeżycach, Kowalewicach i Słowinie są kościołami o formach typowych dla czwartej ćwierci XIX wieku. Mimo różnic w wyglądzie zewnętrznym wykazują wiele cech wspólnych, które pozwalają wnioskować, że wszystkie trzy zostały w zasadniczym swoim kształcie wzniesione na podstawie gotowych państwowych projektów (Tabl. IV: B). Najwięcej analogii z tym projektem wykazuje kościół w Słowinie¹¹.

Wszystkie zostały zbudowane z tego samego materiału, tzn. z cegły ceramicznej, palonej, o charakterystycznej ciemnoczerwonej barwie, nadającej bryle wyrazu surowości i jednocześnie majestatu. Bryły świątyń

¹¹ Prezentowany projekt zachował się w zespole archiwalnym Superintendencji Neustettin. Jest własnością parafii pod wezwaniem Narodzenia Najświętszej Marii Panny w Szczecinku (obecnie w depozycie w Muzeum Regionalnym w Szczecinku).

zharmonizowane są z materiałem i kolorem dachów – dachówką ceramiczną – karpiówką, którą zastosowano na pokrycia naw, prezbiteriów oraz aneksów bocznych. Tylko wieże przykryto innym materiałem – ciemnym łupkiem. Cegłę zastosowano także na posadzki.

Świątynie, które stanowią przedmiot niniejszego opracowania, są budowlami orientowanymi, jednoprzestrzennymi, założonymi na planie prostokąta, z przylegającym aneksem, który pełni funkcję zakrystii¹². Wieże nadają im bryłom strzelistości, charakterystycznej dla neogotyku, ale w określeniu stylu decyduje także detal architektoniczny, a ten jest różny. Analogicznie artykułowane są dwukondygnacyjne korpusy kościołów w Jeżycach i Kowalewicach, modułami utworzonymi przez opinające bryłę przypory, a w Słwinie przez płaskie lizeny. Dolne kondygnacje przeprute są niewielkimi oknami bądź podzielone, jak w przypadku Słowina, jedynie blendami. W drugiej zaś kondygnacji, we wszystkich tych kościołach, zastosowano duże okna. Różnią się one wykrojem i dekoracją. W Kowalewicach występują duże półkolistie zakończone okna, natomiast w dwóch pozostałych dekoracyjne okna maswerkowe, w Jeżycach ostrołukowe, a w Słwinie półkolistie zamknięte. Detal architektoniczny sprowadza się do profilowanych gzymsów koronujących oraz ząbkowych lub arkadkowych fryzów. Czasami występuje fryz z ukośnych cegieł, jak w wieży w Kowalewicach, lub kostkowy, jak w Słwinie.

Podobieństwa pomiędzy tymi kościołami występują także w rzutach i wysokości wież. Każda z nich liczy pięć kondygnacji podzielonych szczylinowymi oknami w niższych kondygnacjach i większymi, najczęściej biforialnymi, w kondygnacjach wyższych. Bardziej dekoracyjną oprawę posiada jedynie ostatnia kondygnacja wieży w słowińskim kościele.

Kościoły w Jeżycach i Kowalewicach posiadają analogiczne rozwiązanie komunikację na poziomy empor, wieży i więźby dachowej. W obu kościołach schody umieszczono w osobnych ryzalitach, flankujących wieżę (Ryc. 5, 8).

Wystrój wnętrza był we wszystkich kościołach niezwykle oszczędny i surowy, dostosowany do stylu architektury. Ograniczał się do: ołtarza głównego, ambony ustawionej zazwyczaj po stronie północnej w nawie, balustrady wygradzającej prezbiterium tzw. balasek, balustrad empor i organów. Ściany kościoła były jasne, najczęściej białe, a malowany był jedynie łuk tęczowy. Obecnie w opisywanych kościołach część z tych elementów nieistnieje. Po zakończeniu II wojny światowej i przejściu tych świątyń przez parafie rzymskokatolickie dostosowywano wnętrza na po-

¹² W kościele w Kowalewicach występują dwa aneksy. Jeden z nich pełnił funkcję magazynu.

trzeby nowego kultu. Demontowano także obiekty zagrożone konstrukcyjnie. Tak zniknęły empory, które były w części zniszczone, ale także dlatego, że kojarzono je z protestantyzmem. Zmieniano również formę ołtarzy głównych. Po III soborze i nowej organizacji przestrzeni w prezbiterium, ustawienia ołtarza ku wiernym, likwidacji uległy ambony oraz balaski.

Ze względu na fakt, że darłowskie XIX-wieczne kościoły zostały wybudowane na podstawie gotowych projektów, posiadają one wiele analogii na terenie Niemiec i Pomorza. Najbliższy terytorialnie jest kościół w Rusinowie, w gminie Postomino, zbudowany w 1873 roku. Swoją neoromańską formą architektoniczną zbliżony jest do kościoła w Słownie i najbardziej odpowiada standardowemu projektowi (Tabl. IV: B). W obu podobna jest artykulacja ścian, ale różni je opracowanie wieży i zakończenie prezbiterium.

Bibliografia

- BASTOWSKA K. 2000. Architektura sakralna Pomorza Środkowego, [w:] *1000-letnie dziedzictwo chrześcijańskie Pomorza Środkowego*, (red.) J. Kalicki. Koszalin: Muzeum w Koszalinie, 26–47.
- BÖTTGER L. 1892. *Die Bau- und Kunstdenkmäler des Regierungsbezirks Köslin*, Bd. 1, H. 3: *Kreis Schlawe*, Stettin: Saunier.
- CHATEAUBRIAND F.R. 1974. Duch chrześcijaństwa, [w:] *Teoretycy, artyści i krytycy o sztuce 1700–1870*, (wybór) E. Grabska, M. Poprzęcka. Warszawa: PWN, 306–311.
- GOETHE J.W. 1974. O niemieckiej architekturze, [w:] *Teoretycy, artyści i krytycy o sztuce 1700–1870*, (wybór) E. Grabska, M. Poprzęcka. Warszawa: PWN, 214–220.
- GWIAZDOWSKA E. 2006. *Schinkel i jego uczniowie na Pomorzu*, Szczecin: Muzeum Narodowe w Szczecinie.
- KALITA-SKWIRZYŃSKA K. 1991. *Katalog kościołów gminy Darłowo*, Szczecin: WKZ Szczecin, Delegatura w Koszalinie [maszynopis].
- MIELCZAREK T. 1998. *Schematyzm diecezji Kołobrzesko-Koszalińskiej*, Koszalin: Kuria Biskupia Koszalińsko-Kołobrzeska.
- SCHLEGEL F. 1974. Listy z podróży po Niderlandach, Nadrenii, Szwajcarii i części Francji, [w:] *Teoretycy, artyści i krytycy o sztuce 1700–1870*, (wybór) E. Grabska, M. Poprzęcka. Warszawa: PWN, 250–264.
- SCHÖNEMANN H. 2001. Marzenie Schinkla – pamięci Hermana G. Pundta, [w:] *Dzieło architekta dzisiaj*, (red.) H. Ibbeken, E. Blauert. Wrocław: Muzeum Architektury we Wrocławiu, 7–12.
- TAJCHMAN J. 2003. *Kościół w Krupach. Najstarsza gotycka świątynia szkieletowa na Pomorzu Zachodnim*, Szczecin (referat wygłoszony na IV Polsko-Niemieckiej Konferencji „Architektura Ryglowa” Antikon, Szczecin 2003).
- VOLLACK M. (red.) 1989. *Der Kreis Schlawe. Ein pommersches Heimatbuch*, Bd. II. Husum: Die Städte u. Landgemeinden von Manfred Vollack.
- WAWRYKOWA M. 1980. *Dzieje Niemiec 1789–1830*, Warszawa: PWN.

Kirchen aus dem 19. Jh. in Gemeinde Darłowo

Zusammenfassung

In der Gemeinde Darłowo (*Rügenwalde*) befinden sich 9 historisch wertvolle Kirchen, 3 davon möchte ich besonders erwähnen: Die Kirche in Jeżyce (*Altenhagen*) aus dem Jahre 1876, die in Kowalewice (*Alt Kugelwitz*) erbaut 1879 und die in Słowino (Schlawin) erbaut zwischen 1870 und 1880. Alle wurden auf Stellen früherer mittelalterlichen Kirchen in einem Stil errichtet, der sich an die historische Architektur anlehnt, jedoch verschiedene formelle und dekorative architektonische Lösungen repräsentiert. Die Kirchen in Kowalewice und Słowino besitzen neuromanische Elemente, die in Jeżyce neugotische.

Alle wurden aus dem gleichen Material gebaut, d.h., aus gebrannten Keramikziegeln, die eine charakteristische dunkelrote Farbe haben. Sie geben den Gebäuden einen strengen, zugleich majestätischen Ausdruck. Die Dächer sind mit Flachschildeln aus Keramik, die Türme mit Schiefer gedeckt. Die Kirchen sind einräumige Gebäude, errichtet auf recht-eckigem Plan. Die Türme geben den Kirchen das schlanke aufstrebende Aussehen charakteristisch für die Neogotik. Trotzdem unterscheiden sie sich durch architektonische Details und andere Öffnungen.

Ähnlichkeiten zwischen den Kirchen bestehen vor allem im Grundriss und der Höhe der Türme. Die Kirchen in Jeżyce und Kowalewice besitzen analogische Lösungen der Kommunikation auf der Höhe der Emporen, den Türmen, Dachverbindungen, vor allem durch getrennte Risalittreppen an den Turmseiten.

Die Inneneinrichtung war in allen Kirchen karg und streng, dem vorherrschenden Architekturstil angemessen, meistens ein einfacher Altar mit einem Kreuz, einer Kanzel, Bailustraden vor dem Presbiterium, den Emporen und der Orgel. Die Wände waren hell gestrichen meist weiß, nur der Bogen anders bemalt. Nach dem II. Weltkrieg und der Übernahme der sakralen Gebäude durch die röm.-kath. Kirche, passte man das Innere dem neuen Kult an. Gefährdete Konstruktionen baute man ab, z.B. abgenutzte Emporen, die zudem an den Protestantismus erinnerten. Vor allem jedoch änderte man die Hauptaltäre. Nach dem 3. Konzil begann die Neuorganisation der Innenräume, besonders der Presbiterien, auch wurden die Altäre anders aufgestellt, sogar einige Kanzeln und Bailustraden abgebaut.

Die Kirchen der Gemeinde Darłowo aus dem 19. Jh. wurden anhand von Fertigprojekten errichtet, daher besitzen sie Analogien in Pommern und in Deutschland. Die nächste ähnliche Kirche ist in Rusinowo (Rützenhagen), Gemeinde Postomino (Pustamin), erbaut 1873. Mit ihrer architektonischen neuromanischen Form gleicht sie der Kirche in Słowino.

